

3. Кто лжет про ситуацию Украина – Россия. Выбор ТК и читателей [Електронний ресурс] // Телекритика. – Режим доступу : <http://fameandshame.telekritika.ua>. – Назва з титулу екрану.

4. Hromadske.tv: Non-partisan television channel in Ukraine [Електронний ресурс] // Free Press Unlimited in 2016. – Режим доступу : <https://reports.freepressunlimited.org/2016/cases/hromadske-tv-non-partisan-television-channel-ukraine>. – Назва з титулу екрану.

5. King P. Ukraine and Russia: the perceptions and the reality [Електронний ресурс] / P. King // NATO Review Magazine. – Режим доступу : <https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/EN/index.htm>. – Назва з титулу екрану.

6. Luxmoore M. The Brief Life and Slow Death of Ukrainian Journalism [Електронний ресурс] / M. Luxmoore // Foreign Policy. – 2016. – November 1. – Режим доступу : <http://foreignpolicy.com/2016/11/01/how-ukraine-turned-on-its-freest-media-hromadske-russia>. – Назва з титулу екрану.

7. Palyvoda N. The Dark Side of the LPR : This Time Without Cakes [Електронний ресурс] / N. Palyvoda // Censor.Net. – 2014. – July 10. – Режим доступу : https://en.censor.net.ua/resonance/293315/the_dark_side_of_the_lpr_this_time_without_cakes. – Назва з титулу екрану.

8. Ukraine crisis: Russia and sanctions [Електронний ресурс] // BBC News. – 2014. – December 19. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-europe-26672800>. – Назва з титулу екрану.

УДК 930.1:303.446.4

Михайленко Г.М.

**РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ТА СРСР:
ПРОЯВИ СПАДКОВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ
У ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВАХ НА УКРАЇНСТВО
(ВІЗІЯ О. ЛОТОЦЬКОГО)**

Доля українських земель у складі інших держав перебувала у полі дослідницької уваги О. Лотоцького у ході усіх наукових студій, що провадив історик. Стаття присвячена аналізу впливу Російської імперії та СРСР на українські землі, визначенню схожих тенденцій їх політики щодо України, які виділяв О. Лотоцький у своїх історичних та публіцистичних нарисах.

Ключові слова: О. Лотоцький, українські землі, Російська імперія, СРСР, політична традиція.

Mykhailenko G.M. Russian Empire and USSR: Manifestations of the Heredity of Political Traditions of Information Influences on Ukrainians (O. Lototsky's Vision).

The fate of the Ukrainian lands in the composition of other states was a part of O. Lototsky's research attention in the course of all his scientific studies. The article is devoted to the analysis of the influence of the Russian Empire and the USSR on Ukrainian lands, and the definition of similar trends in their policies towards Ukraine, which O. Lototsky identified in his historical and journalistic essays.

Keywords: O. Lototsky, Ukrainian lands, Russian Empire, USSR, political tradition.

Сьогодні на теренах України ми можемо спостерігати активну інформаційну пропаганду, як з боку різних внутрішньополітичних сил, так і державну пропаганду. Тож питання традицій у цій царині набуває надзвичайної актуальності, адже визначення спадковості інформаційного впливу в різні історичні періоди надасть змогу уникнути помилок минулого у відносинах з різними державами.

Життєвий шлях та наукова діяльність О. Лотоцького (1870-1939) за роки незалежності України вже отримали гідне висвітлення на сторінках дослідницьких розвідок сучасних істориків. Зокрема, варто згадати перші нариси біографії діяча В. Ульяновського [20], аналіз мемуарів дослідника Н. Мхитарян [18], відтворення політичної та громадської діяльності О. Лотоцького В. Швидким [21], О. Дудко [1], нарис інтелектуальної біографії О. Лотоцького, запропонований Г. Михайленко [17].

Звичайно, у цих розвідках погляди О. Лотоцького щодо долі українських земель тією чи іншою мірою отримували часткове висвітлення. Проте варто виділити ще один аспект, який, хоч і не був предметом спеціальних наукових розвідок О. Лотоцького, однак простежується у багатьох його роботах, а саме: схожість політичного впливу на українство з боку Російської імперії та СРСР. Заповнення цієї лакуни інтелектуальної біографії О. Лотоцького є метою даної статті.

Український історик та громадсько-політичний діяч О. Лотоцький у силу спрямованості своєї діяльності мав змогу досліджувати історичний досвід інформаційного впливу на українські землі з боку Російської імперії. У міру можливостей емігрантського життя він спостерігав за поширенням тиску на українство у рамках СРСР. У результаті, публікації науковця 1920–30-х рр. містять численні ремарки з приводу спадковості, що проявлялася у ставленні щодо українських земель з боку Російської імперії/СРСР.

Ще на початку ХХ ст. діяч вважав, що час перебування наших земель у складі Російської держави – це період їх занепаду і ослаблення як в політичному, так і у культурному відношеннях. Зважаючи на вир подій у житті науковця, не дивно, що у 20-х рр. ХХ ст. це переконання тільки посилилось і виливалося у характеристики на кшталт «пропащий час» України [7, 5].

Тяглість у традиціях інформаційних впливів, політичних методах тиску між Російською імперією та СРСР О. Лотоцький виводив з тієї думки, що СРСР – це «несподіваний експеримент нинішньої, багатой несподіванками, витворений неприродними обставинами життя колишньої Росії» [8, 2]. Визнаючи зовнішню зміну одного режиму на інший, соціальну різницю між самодержавством та СРСР, дослідник наголошував, що засади, на яких зросло СРСР, ті ж самі, що були в імперії [8, 2-3], що можна повною мірою говорити про єдність їх національно-державної політики [14, 9]. Для підкреслення внутрішньої схожості двох держав О. Лотоцький говорив про «невгамовну націоналістичну імперіалістичну експансію московську», яка під маскою імперії чи комунізму прагне обмежити українську незалежність, використовуючи для цього як внутрішні чинники впливу, так і міжнародні важелі [14, 11-12].

У питаннях щодо можливостей національного визначення народів, на думку О. Лотоцького, царський уряд проводив відверту політику національних репресій, придушуючи найменші прояви національного зростання українства. Що ж стосується радянської влади, то, прагнучи протиставити себе старому імперському режиму, вона оголосила кардинально протилежні гасла: можливість самовизначення, національна

терпимість. Однак, вже на 1926 р. О. Лотоцький запитує: «Та оскільки ці більшовицькі декларації в державній справі відповідають дійсності?» [16, 2-3]. Аналізуючи навіть тільки Конституцію СРСР, дослідник стверджував, що широкі галса – це лише засіб виправдання перед рештою світу нового поневолення, реальні взаємини між центральною владою та складовими частинами СРСР різко контрастують з проголошеними національно-державними засадами, що СРСР – це «комедія федеративності» і жодної різниці у вирішенні національного питання між старою царською практикою та новою радянською насправді не існувало [16, 6-7; 7, 5-7].

Саме ця спадковість політичних традицій зумовлювала те, що незалежність України так само не була в інтересах радянської держави, як її не було в планах царського уряду [14, 9].

Перебування українських земель у складі СРСР знову і знову повертало вченого до висвітлення україно-російських відносин у сфері політичного життя. Іноді О. Лотоцький вдавався до досить гострих і критичних матеріалів, коли мова заходила про долю української державності і перешкоди, що виникали у результаті політичних прагнень Росії, як царської, так і радянської. Визнаючи, що революція 1917 р. дійсно багато чого змінила у життєвому укладі народів Російської імперії, дослідник відзначав, що незмінним залишився «московський зоологічний націоналізм», що «московське націоналістичне шило» постійно буде проявлятися, який би режим не перебував при владі, і «краще майбутнє свого племені сполучалося з необхідною руйнацією України». Оцінюючи тривалу історію україно-російських відносин, учений приходив до висновку, що у важкі періоди політичні кола, що представляли північного українського сусіда, презентували досить лояльну національну політику. Проте усі обіцянки, домовленості досить швидко забувалися, коли зникала у них необхідність. Наприклад, подібні риси вчений убачав у політиці Олексія Михайловича та російських революційних кіл початку ХХ ст. Після революційно-політичної боротьби 1917-1920 рр. головною помилкою, на думку О. Лотоцького, було сподівання на можливе порозуміння українських та російських політичних сил. А

зважаючи на розвиток національно-політичного життя у радянській Україні, досягнення компромісу взагалі здавалося йому неможливим [10, 4-5]. Отже прикметною рисою радянського керівництва О. Лотоцький вважав централізаторську політику, тоді як вислови про національне самовизначення, федерацію вільних народів він розглядав лише як тактичний відхід від комуністичної ідеології. Зокрема, українізація 1920-х рр., що відбувалася на теренах радянської України, сприймалася досить критично вченим, не викликала позитивних вражень, адже розумілася саме як тимчасовий відхід від комуністичної доктрини. Для підтвердження того, що українізація – це лише зовнішня тимчасова картинка, дослідник наводив досить простий приклад: за роки українізації кількість росіян та євреїв не державній службі збільшилася до 75%.

Тож усі більшовицькі гасла розглядалися діячем як такі, що повністю суперечили самій комуністичній ідеології, тому вони просто не могли бути втіленими у життя, особливо якщо мова йшла про національну свободу [13, 12-18].

Роздуми О. Лотоцького над історичною долею українських земель, над спадковістю політичних традицій значною мірою були зумовлені обуренням, що викликало у нього вбивство 1926 р. Симона Петлюри, причину замаху на якого він убачав не в якихось окремих чинниках, а у справі створення національної Української держави, одним із лідерів якої він був. Паризькі події 1926 р. змушують ученого констатувати, що більшовицька сила – це суттєва перешкода на шляху українського народу до створення власної держави. Головна причина цього вбачалася О. Лотоцьким у небажанні Росії втратити Україну як головну господарчу базу [14, 10-11].

У темах, що традиційно перебували у полі зору дослідницьких пошуків О. Лотоцького, також відмічається тяглість у ставленні царської та радянської влади. Зокрема, історик завжди переймався долею української книги, сам був учасником боротьби за скасування обмежень щодо використання української мови у царській Росії, намагався сприяти видавництву книг українською мовою. На його думку, тактика російського уряду по відношенню до української мови і літератури визначалася тим, що активна русифікаторська

політика починається з моменту усвідомлення української літератури як потужного культурного феномену, який загрожує російській державності. Політика русифікації стала використовуватися і новою радянською владою в «націоналістичних московських інтенціях» [3, 5-8].

Як приклад завуальованого продовження політики царського уряду щодо української книги О. Лотоцький пропонує огляд своєрідного звіту про видавництво книг у СРСР на 1926 р. За фразами про значний розмах, темпи зростання видання українських книг О. Лотоцький убачав не проголошене культурне піднесення та збільшення кількості читачів, а посилену популяризацію комуністичних ідей. Серед найхарактерніших рис розвитку видавничої справи у СРСР визначається те, що кількість національних видань складає лише 10% від загального накладу, що необхідне ідейне спрямування періодичної преси досягається шляхом зміни іноді навіть цілих редакційних складів, професійний рівень яких дуже низький. Що стосується власне видавничої справи на Україні, то вчений констатував, що скоріше можна говорити не про українську пресу, а про пресу на українських землях, адже кількість україномовних видань надзвичайно мала, незважаючи на проголошені гасла українізації. З приводу самого звіту О. Лотоцький з належною йому іронією відзначав, що складений він дуже влучно, адже щодо розвитку національної видавничої справи дані подаються лише загальні, а виділити, скільки відсотків припадало, наприклад, на українську книгу, просто неможливо. Таку політику стосовно національної книги історик розглядав як ще одне підтвердження того, що інтереси більшовиків – це інтереси «окупаційної влади» [19, 16-19].

Повне розчарування у російській державній політиці щодо України призводить до зневіри у можливість спільного існування у рамках єдиної держави українського та російського народів. Перешкодою «добросусідському порозумінню» між народами О. Лотоцький вважав існування двох різних світів, двох світоглядів – українського і російського. Прагнення одного до незалежності і небажання іншого визнавати це право створюють, за переконанням науковця, перепони на шляху до взаємопорозуміння. Вихід у даній ситуації вчений убачав у тому,

щоб дати один одному можливість жити самостійно, поки не зникне через покоління це протистояння політичних орієнтирів [4, 2].

Умови перебування поза межами рідної землі змушували підтримувати віру в досягнення поставлених завдань у майбутньому, до активізації культурного життя, що спонукало би до збереження власних традицій, політичної активності. Це було необхідно заради того, щоб у разі виникнення сприятливої політичної ситуації не втратити знову шанс на здобуття незалежності. Національна ідея розглядалася О. Лотоцьким як об'єднуючий чинник для українських емігрантських кіл [9, 3-6]. Саме такі ідеї простежуються у матеріалах дослідника, присвячених українській еміграції, більша частина якої, на його думку, продовжувала зберігати віру і надію на відновлення національної боротьби [6, 5-7]. Власне своєму поколінню він давав досить критичну оцінку: воно не виконало, нехай і у силу багатьох несприятливих обставин, покладене на нього завдання відродження української державності. Проте, незважаючи на поразку в національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр., О. Лотоцький відзначав і певні здобутки: відродження національної свідомості українського населення і відновлення самостійного місця України у політичному житті Європи, у якості прикладу чого розглядалася поява території України на політичних мапах [5, 128-133]. Історик говорив про відновлення політичної ваги українських земель у європейській міжнародній політиці, доводив, що цю роль вони втратили протягом двох століть перебування у межах Російської імперії, перетворившись для Європи на «*terra incognita*». Тому, надзвичайно важливим завданням для української інтелігенції він вважав поширення переконання серед європейських політиків про важливе політичне й економічне значення, яке б могла мати незалежна Українська держава. Мета такої діяльності вбачалася у здобутті підтримки на випадок, коли знову з'являться умови для боротьби за національну незалежність [24, 9-10]. Учений був переконаний, що саме незалежна Українська держава має стати своєрідним «забралом» для Європи від агресивної московської політики [23,12]. Причину того, що європейські політики не надали необхідної допомоги українським

національним силам протягом 1917-1920 рр., дослідник пояснював консервативністю міжнародної політики. Адже світове співтовариство звикло до «неподільної Росії» і тому просто не сприймало прагнень до незалежності її окремих частин. Хоча, поступово, дуже повільно, зміни у позиціях європейських дипломатів відбувалися саме на користь українських земель [15, 17-21]. Проведення пропагандистської роботи щодо важливості існування самостійної України О. Лотоцький покладав саме на кола української еміграції, зауважуючи, що на теренах радянської України не було умов для вільного висловлення своїх думок та переконань [9, 6]. Крім того, дослідник розумів, що той уклад громадського та політичного життя, що сформувався у радянській Україні, стане значною перешкодою для формування «здорового» суспільства у майбутньому [12, 13]. Українських емігрантів розглядав історик, по-перше, як зв'язуючу ланку населення українських земель у складі СРСР зі світом, а по-друге, як виразника національних інтересів перед світовою громадськістю. Саме заради виконання цих завдань емігрантська інтелігенція мала сприяти активізації культурного життя українців за кордоном, створювати громадські, наукові товариства, проводити політичне виховання [22, 6-9]. Головну перевагу еміграційних кіл він убачав у тому, що їх представники мають вільні умови для духовного розвитку і можливості для засвоєння кращих надбань Заходу, політичні традиції якого мали б допомогти відновленню Української держави [11, 3-4].

Збереження наступними поколіннями національних ідей здавалося О. Лотоцькому тим більш важливим, що, на його думку, остаточна боротьба за українську національну незалежність мала відбуватися вже не за комуністичного режиму, а за тієї влади, що прийде йому на зміну. Він вважав, що падіння радянської влади буде раптовим, тоді, коли населення зрозуміє свою силу. Саме на цей час О. Лотоцький передрікав активізацію боротьби за Українську незалежну державу, адже ставлення московських урядів до українських земель він уважав незмінним [2, 12-14] і наголошував на необхідності пам'ятати всі історичні уроки долі, щоб не повторити помилки минулих міждержавних

відносин, пам'ятати про важливість збереження національної незалежності українських земель.

Як бачимо, не тільки висновки О. Лотоцького щодо спадковості політичних традицій у інформаційних впливах на українство з боку Російської імперії та СРСР зберігають актуальність сьогодні. Його припущення щодо збереження подібних підходів наступним російським урядом та розгортання боротьби за українські землі після краху радянської системи теж ніби «зняті» з порядку денного. Означена тяглість російської державної традиції, схожість методів впливу, що застосовується російською владою під різними державними «обличчями» має все ж таки спонукати до аналізу історичного досвіду міжнародних відносин, аналізу зроблених помилок на шляху державотворення та окреслення власного, українського, шляху розвитку.

Список використаних джерел і літератури

1. Дудко О.О. Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939) : дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.01 / Дудко Оксана Олександрівна. – К., 2005. – 193 с.
2. Лотоцький О. Будьмо готові / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – № 19. – С. 10-18.
3. Лотоцький О. Ганебний ювілей / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – № 33. – С. 2-8.
4. Лотоцький О. Гніваються / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – 29 серпня. – № 42. – С. 8–13.
5. Лотоцький О. Духа унінія не дай мені! (Чи маємо підстави для політичного песимізму?) / О. Лотоцький // Календар-альманах «Дніпро» на 1937 р. – Львів, 1936. – С. 124-138.
6. Лотоцький О. Ідейні розбіжності / О. Лотоцький // Українська трибуна. – 1921. – № 35. – С. 5–7.
7. Лотоцький О. Історичні основи нашої державної незалежності / О. Лотоцький // Тризуб. – № 7. – 7 лютого. – 1926 р. – С. 3-7.
8. Лотоцький О. Коли і як? / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – 15 серпня. – № 40. – С. 2-7.
9. Лотоцький О. На ріках Вавилонських. Збірник статей / О. Лотоцький. – Львів. – 1938. – 192 с.
10. Лотоцький О. На старих позиціях / О. Лотоцький // Трибуна України. – 1923. – № 2–4. – С. 3-7.

11. Лотоцький О. Не гаймо часу / О. Лотоцький // Українська трибуна. – 1921. – № 35. – С. 3-4.

12. Лотоцький О. «Пропаший час» та у національному та державному житті України / О. Лотоцький // Тризуб. – 1927. – № 27. – С. 9-15.

13. Лотоцький О. Слова і діла / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – № 13-14. – С. 9-20.

14. Лотоцький О. Справжні пружини / О. Лотоцький // Тризуб. – 1927. – 13 листопада. – № 42 (100). – С. 9-12.

15. Лотоцький О. Старий забобон / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – № 12. – С. 16-26.

16. Лотоцький О. Федеративна фікція / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – 21 лютого. – № 19. – С. 2-9.

17. Михайленко Г.М. Олександр Лотоцький (1870-1939 рр.): інтелектуальна біографія історика / Г.М. Михайленко. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 312 с.

18. Мхитарян Н. Жити з сусідами у згоді: Мемуари колишнього українського посла у Туреччині О. Лотоцького у період Директорії / Н. Мхитарян // Політика і час. – 1995. – № 7. – С. 62-70; Мхитарян Н. Мемуари О. Лотоцького як цінне джерело дослідження історії українсько-турецьких взаємовідносин: (1918-1919 рр.) / Н. Мхитарян // Розбудова держави. – 1995. – № 5-6. – С. 54-59.

19. О. Б. [псевдонім О. Лотоцького] Видавнича справа на Україні / О.Б. // Тризуб. – 1926. – 5 вересня. – № 43. – С. 16-20.

20. Ульяновський В.І. Олександр Лотоцький / В.І. Ульяновський // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [упор. С.В. Ульяновська; вступна стаття І.М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича]. – К.: Либідь, 1993. – С. 553-568.

21. Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.) / В.П. Швидкий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 366 с.

22. Lototskiy O. L`emigration ukrainienne – phenomene sociale / O. Lototskiy // Promethee. – 1933. – №80. – P. 6-10.

23. Lototskiy O. Les bases de la politique d`Etat Ukrainien / O. Lototskiy // Promethee. – 1930. – №69. – P. 7-14.

24. Lototskiy O. Terra incognita / O. Lototskiy // France-Ukraine. – 1925. – №6. – P. 8-10.

УДК 929 (477.7)

Телова І.В.

СКАДОВСЬК У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРИ